

19. YÜZYIL TÜRK ve ALMAN YAZININDA ESKİ-YENİ ÇATIŞMASI***Dr. Tuncer KÜÇÜKBATIR******ÖZET**

Platon'dan itibaren dünyanın sosyal yapılanması hep "eski-yeni çatışması" üzerine kurulmuştur. 19. yüzyılda bilimin bütün alanlarında kaydedilen gelişmelere karşı, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında getirdiği yıkımlar, eski-yeni spekülasyonları, özellikle o ana kadar tabulaştırılmış olan değerler sisteminde köklü değişimleri de beraberinde getirmiştir. İnceleme sahamızı genel çizgileriyle 19. yüzyılın eski-yeni çatışmasının roman nitelikli yazın ürünlerinde yansımış şekliyle değerlendirilmesi çerçevesindedir.

Bir yazın yapıtının sanatsal değeri, zevk, ekin, etik, işçilik, dil, pratik değer, biçim, öz gibi çeşitli bakımlardan ölçülür. "Değerler" genelde, dış dünyamızdaki nesnelere insan ve toplum için taşıdıkları (doğa ve toplum olgularında yatan iyi ve kötü, güzel ve çirkin, vb. gibi) olumlu ya da olumsuz anlamlarını gösterecek biçimde, toplumsal olarak kabul görmüş biçimde değerlendirilmeleri anlamına gelir. Bu bağlamda değerler, nesne ve olguların temel özellikleri olarak yer alırlar.¹

Değerler açısından bir çöküntü çağı diye tanımlanan 19. yüzyılın toplumsal açıdan genel görüntüsü çok katmanlılık gösterir. Nedensellik ilkesine bağlı olarak birbirine koşut olan pek çok olguyu kutupsal ve simetrik çizgilerde görmek olanaklıdır. Değişim odaklı her görüş, yeni bir kitlesel tavrı, yeni bir tepkiyi

*Bu çalışma Avusturya kökenli bir Alman yazar olan Hermann BROCH'un "Uyurgezerler" adlı romanıyla Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU'nun "Kiralık Konak" adlı romanı esas alınarak hazırlanmıştır.

** Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Almanca Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹Bedia Akarsu, "Felsefe Terimleri Sözlüğü", İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1976.

güdülemiştir. Bilim ve teknoloji arasında gerçekleşen bu yakın ilişki ve etkileşim, toplumsal yapılanmada da yeni açılımlara neden olmuştur.

Değişim olgusunun tüm dünyayı sarmaya başladığı 19. yüzyılın önde gelen yazarlarından Tolstoy, yeni ve eski yaşam tarzında görülen kargaşayı figürlerinde somutlaştırırken, "eski" ve "yeni" tarz arasında belli konturlar çizer. Bu ayrımı da şu ifadelerle dile getirir: "Dış görünüşlerine bakılarak, soylular, keskin bir çizgiyle ikiye ayrılıyordu. Eskiler ve Yeniler."² 19. yüzyılın ruhu gereği bütün Avrupa'yı, hatta bizden bir asır önce Avrupalılaşmaya başlamış Rusya'yı ve bizi çeşitli yönlerden etkileyen düşünce ve sanayi devrimi, bununla yetinmeyip dönemin insanını ve mantalitesini de değişime uğratmıştır.

Türk yazınında da yine bu yüzyılda görülen ve ortak sorun odaklarıyla yoğunluk kazanan konular, sözlü edilen toplumsal değişimin getirdikleri ve göttürdükleriyle ilgilidir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Kiralık Konak"ını Ahmet Rasim'in "Güzel Eleni"sini, Halit Ziya'nın "Mai ve Siyah"ını, ve Reşat Nuri'nin "Yaprak Dökümü" gibi yapıtlarını aynı sorunlara değinen, çağın ruhuna bağlı olarak bu yüzyılda ortaya çıkan yapıtlar bağlamında değerlendirebiliriz.. Yazın dünyasına etki eden ve asrın yazını belirleyen "alafranga-aturka", "eski-yeni", "modern-klasik" gibi karakteristik ögeler, dönemin insanını düşünce yönünden de ikileme sokan kavram kargaşasına yol açmıştır. Yazındaki bu çelişkili ilişkiler, figürlerin toplumsal değer yargılarında ortaya çıkan değişimler, gerçekte yazarların adlarına konuştukları gelenekçi veya yenilikçi kesimin bir tavır koyuş eyleminden başkası değildir.

Geleneksel yaşam tarzından kopuş, düşünsel yaşamda da kuşkusuz yankısını bulur. Bu değişim ve yeni'ye atılan bu ilk adım, yaşamın tüm kesitlerinde kendini duyumsatmıştır. Eski öğretilerin, yeniyle yer değiştirmesi ve temelden sarsılmaya yüz tutması, birtakım kaygıları da beraberinde getirmiştir. Ailede ve eşlerin iç dünyalarında daha da belirginleşen bu yeni düzene ulaşamamanın ürpertisi ruhsal bastırımlarla, yeni birtakım kişilik sorunlarına yol açmıştır.

Avusturya kökenli bir Alman yazarı olan Hermann Broch'un (1886-1951) romanlarında gerek erkek, gerekse kadın kahramanlarının sözlü edilen ilişkilerden dolayı içine düştükleri gerilimden ve ruhsal nevrozlardan kurtulmaları için başvurduğu "tedavi" olgusu, 19. yüzyıl insanının ruhsal bozukluğuna yazarların bir çare bulma arayışının en güzel örneğidir. Broch'un en tanınmış romanı "Uyurgezerler"in ana figürü olan Joachim von Pasenow'un karmaşık ruh dünyası,

²L.N.Tolstoy, "Anna Karenina", 4. cilt, çev. Hasan Ali Ediz, Cem Yay., İstanbul, 1989, s. 345.

"(Ben)' in kişilik bölünmesi" (Ichspaltung), dış dünyayla iletişim kaybı ve "nevrozlu hasta" (Neurotiker) olma gibi durumları psikolojik ve psikoanalitiktir.³

Toplumsal kargaşa ve çatışmalara yol açan eski'den-yeni'ye geçiş süreci, gelenekçi kesimi zamanla sindirerek bu sürece eklemiş ve bunları ağır toplumsal yaptırımların karşısında köklü bir yeniden sorgulama eylemine zorlamıştır. Yenilik yanlıları ise, toplumda- pratikte zamanın koşullarına bağlı olarak- gerekli olan tüm unsurları benimsemekle ayrı bir zevk ve estetik havası yakalamışlardır. Bu öğeler, giyim-kuşamda, eğlencede, baloda, dansta, gezilerde, seçilen çevrede ve daha pekçok alanda toplanabilir. Tüm bu yaşam unsurlarında yaşanan genel değişim ve o değişimin sakladığı tatlı, zevkli bir duygu, devrin insanını geleneklere ve eski değerlere sırt çevirmeye zorlamıştır.

19. yüzyılın erkek ve kadın figürlerinde gözlemlenen evlilik içi ve evlilik dışı çarpık ilişkiler nedeniyle ortaya çıkan ruhsal bunalım, yasaklara karşı gelerek gizemli zevke ulaşmanın tepkisel davranışının bir sonucudur. Devrin böylesi yasak sevisel ilişkileri de nevrozların çekirdeğini oluştururlar. Tedavi edilmesi gereken kahramanların içinde buldukları ruhsal rahatsızlık bu olguyla açıklanabilir. Tedavilerde hekimlerce salık verilen "mekân değiştirme", ruhsal gerilim yaşayan insanların özlemlerine yanıt verecek bir durumdur. Kahramanın ortam değişikliği ile ilgili düşüncesinin arkasında "darlık duygusu" (Enge) yatmaktadır. Bu durum, yazınsal yapıtlarda özellikle kadın figürlerin değişime eğilimli olmalarıyla yansıtılmıştır. Yıldız Ecevit'in belirttiği gibi;

"Bu maddesel ve ruhsal kökenli darlık duygusu edebiyatta, bir yandan yoğun bir toplum eleştirisi biçiminde ortaya çıkarken, diğer yandan da somut anlamda 'geniş' bir dünyanın sergilenmesine neden olmuştur."⁴

"Eski değerler"- "Yeni değerler" diye bilinen olgunun bir boyutunu da karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarında görmekteyiz. Antik kültür ve ortaçağ değerlerinden kopma kaygısı bir ara karşılaştırmacıları da etkiledi. Tutucu ve gelenekçi tavrın temsilcileri, uluslararası kültür dünyalarına katılmakla özgün kültürel değerlerinin yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalınacağı düşüncesini paylaştılar. Antik değerlerin sınırlarını aşan yenilikçi kesim ise toplumun suçlamalarına kayıtsız kalarak, kültürel zenginlik açısından yerli olmayan yazın dünyalarıyla da alış-verişe giriştiler. Geleneksel yaklaşımın gözardı edilemeyeceği sonucuna varılınca ortak bir paydada buluşma zorunluluğu ortaya çıktı. Bunun sonucunda karşılaştırmacının bu olguya katılımıyla çağdaş diller, kültürler ve dünyalar arasında yakınlaşmayı sağlayan kültürler arası diyalog yaşandı ve başlayan bu diyalog bugün gittikçe yoğunlaşarak küresel biçim kazanmıştır.

³Hermann Broch, "Die Schlafwandler. Eine Romantrilogie". Herausgegeben von P.M.Lützel, Band I, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1978, s. 726-727.

⁴Yıldız Ecevit, "İsviçre-Alman Edebiyatı", Ara Yay., İstanbul, 1991, s. 163.

19. yüzyılın yazın akımları bir yandan gelenekleri korumayı amaçlarken, diğer yandan da pozitivistimin ve materyalizmin çığır açıcı öğretileriyle toplumsal düzlemde yenilikçi ve özgürlükçü düşünce yanlılarının çoğalmasına yol açmıştır. Yazında da açıkça görülen, toplum içindeki eğilimlerin kişilerde somutlaşarak yansması, kısır döngüye dönüşen klasik yaşam normlarının yetersizliğinin sonucudur. Gerçekçi ve toplumsal nitelikli yazın yapıtları da halka inmenin sorumluluğunu taşıyarak, geleneksel öğelerin yetersiz olduğu kesitleri ve yeni yaşamsal bulguların gerekliliğini sunma görevini üstlenmişlerdir.

Bu yüzyılda geleneksel, eski ve yeni değerlerin oluşturduğu yol ayrımında bulunan insanoglu, seçimini yenilikçi yaklaşımdan yana yapmak zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Çağın yeni yaşam tarzını belirleyen yeni oluşumlar, dönemin eski ve yeni kuşakları arasında da bu çatışmayı sürdürmüş ve eski'den yana olanlar yaşamın belirleyici gücü karşısında istemeyerek de olsa yeni'den yana bir tavır almak zorunda bırakılmışlardır. Yakup Kadri'nin "Kiralık Konak" adlı romanındaki Seniha'nın, aile yaşamını parçalamaya neden olan ve üzerinden yıllar geçmesine karşın toplumun belirleyici baskısı karşısında tavır almaya zorlayan başkaldırısı, onun kişiliğinde eski-yeni çatışmasını en güzel şekilde okura sunar. Burada birey "yeni'den yana tavır koyarken, kitle bilinci yani toplum geleneksel yaptırımların tarafında yer alır; sonuçta "Konak"tan kaçış, "kurtuluş" kaçınılmaz olur. Çünkü düşündüğü, düşlediği dünya ile gerçek yaşamı arasında bir bağlantısızlık, bir kopukluk oluşmuştur. Bunun aşılması eski'nin yadsınmasını gerektirmekte; bu da "Konaktan Kaçış" biçiminde gerçekleşmektedir.

Geleneksel tutumların, sosyolojik altüst oluşlarla yıkılmaya veya değişime yüz tuttuğu bu yüzyılda çarpık ilişkilere bakarken, çağın ruhu eski-yeni arasında bir bocalama sorunsallığı biçiminde okurun karşısına çıkar. Naim Efendi'nin, torunu Seniha hakkındaki dedikodulara bağlı olarak takınmak zorunda kaldığı tutum, her ne kadar "eski" anlayışıyla paralellik gösterse de, sonradan "yeni" değerlerin belirleyici baskısı altında suskunluğu tercih ederek, kendini sessiz bir onaylamaya yakın hissetmesine yol açar (Kiralık Konak, s. 122-123).

Naim Efendi dışında herkes bir kaçışın, bir kurtuluşun ardına düşmüştür. Seniha bir gün ne demişti:

"Siz zannediyor musunuz ki, ben ömrümün sonuna kadar böyle bir evde kalacağım? Böyle bir memlekette, etrafımda böyle bir halkla?..."⁵

"Eski'nin, Konak'ta yaşama, her genç kız gibi görücü usulüyle evlenme gibi baskılarına karşı Seniha, "yeni"ye kaçmak ve dolayısıyla kurtuluşa ermek gibi bir tavır alır.

"Gelenekçi-yenilikçi" ayrımının doğurduğu çatışmanın, Hermann Broch'un "Uyurgezerler" romanında "eski-yeni" (Die Alte/Neue Thematik) konusunda devrin

⁵Doğan Hızlan, Cumhuriyet, 6 Ocak 1979.

insanında görülen bir sorunsala dönüştüğüne tanık oluruz.. Kaybolup gitmekte olan değer yargılarına bağlı, , değişen, gelişen, fabrika ve demir yollarının egemen olduğu yepyeni bir dünya karşısında bocalayan bir figür olarak karşımıza çıkar Joachim von Pasenow. Kendi dünyası ona emniyet, sükunet ve tutarlılık sunar. Meslekten asker olduğundan kendini bu dünyanın bir simgesi olarak gördüğü üniforması içinde mutlu hisseder. Anarşist, asi ve karanlıklar diyarı olarak tanımladığı dünya, yani değişen değerlerin dünyası ise sivillerin mekânıdır. Bu kültürel değişimin oluşturduğu kutupluluktan rahatsız olan Pasenow, çareyi hayal dünyasına kaçmakta bulur.

Sonuç olarak 19. yüzyılda bilim, sanat, yazın, politika gibi yaşamın her alanına büyük bir değişim endeksli hareketlilik damgasını vurmuştur. Bu kitlesel değişimlerin kaynağında, o dönemde egemen olan eski'ye ait değer normlarının insan yaşamına ve pratik gereksinimlerine yanıt vermemesi yatmaktadır. Bu bağlamda yeni oluşumlara yönelme, değişim sürecinin tek amacı olmuş, genel olur görme ve büyük yankı uyandırmak nedeniyle eski yanlılığı, zamanla yerini yeni yönelimlerin haklılığına ve geçerliliğine bırakmıştır. Bu da kendini hem Türk hem de Alman yazınında göstermiştir.

ABSTRACT

Following Plato, the social structuring of the world has always been based on "conflict of old-new". Despite all the developments in all branches of science in 19th century, the destruction brought by the First World War, the problems that the age caused people to experience, the speculations of the old and the new, especially brought along the radical changes in the tabulated value systems. The area of investigation is the reflection of Turkish and German societies in relation with conflict of old-new in literature of novel kind.